

דף למנחה

משלי י"ט - כ"ג

תוכן הפרקים שנלמדו השבוע

פרקים י"ט; כ'; כ"א; כ"ב, א-טז - סיום קובץ שני - משלי שלמה

כ"ב, ז-כט; כ"ג - תחילת קובץ שלישי - דברי חכמים

הקדמה

הקובץ השלישי - "דברי חכמים"

הקובץ השלישי איננו מיוחס לשלמה אלא לחכמים אנונימיים. בספר מלכים מתוארת חכמת שלמה ביחס לחכמות אחרות: ותָרַב חִכְמַת שְׁלֹמֹה מִחִכְמַת כָּל בְּנֵי קֶדֶם וּמִכָּל חִכְמַת מִצְרַיִם: וַיְחַכֵּם מִכָּל הָאָדָם מֵאֵתֶן הָאֱלֹהִים וְהֵימָן וְכָל־כָּל וַדְרָדַע בְּנֵי מַחֹל וַיְהִי שְׁמוֹ כְּכָל הַגּוֹיִם כְּבִיב (מל"א ה', יא). פסוקים אלה מדגישים את יתרונה של חכמת שלמה על פני חכמות אחרות באותה תקופה. יחד עם זאת, בעקבות פסוקים אלה, ניתן להבין שהיה קשר בין חכמים מעמים שונים (כפי שניתן לראות בביקור מלכת שבא), ואולי אף היתה השפעה הדדית ביניהם. במחקר רואים קשר בין דברי החכמה בקובץ השלישי והרביעי של ספר משלי לבין ספרות החכמה המצרית, ומשערים שהייתה השפעה בין החכמים מארצות שונות (להרחבה בנושא זה ראה בשיעורו של הרב אלקנה שרלו). אפשרות אחרת היא שקובץ "דברי החכמים" הינו אוסף של דברי חכמים ישראלים אחרים, ואולי הם החכמים המוזכרים במל"א פרק ה': איתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול (ראה בפרוש דעת מקרא, בהקדמה לקובץ השלישי). מיהם אותם חכמים?

רד"ק למל"א ה', יא:

אלה הארבע מצאנו אותם בבני זרח בן יהודה איתן והימן וכלכל ודרדע...
ובלויים מצאנו בתהלים במשוררים משכיל לאיתן האזרחי משכיל להימן האזרחי, ומצאנו בדברי הימים בבני גרשון בן לוי בן איתני בן זרמי... והימן מצאנו בבני קהת הימן המשורר. אבל כלכל ודרדע לא מצאנו אותם בלויים.
ורז"ל דרשו "ויחכם מכל האדם" זה אדם הראשון... מאיתן האזרחי זה אברהם אבינו... הימן זה משה... וכלכל זה יוסף... דרדע זה דור המדבר...

סגנון הכתיבה של קובץ "דברי חכמים" שונה מסגנון הפתגמים בקובץ השני. מכיל נאומים ארוכים יותר, מוסברים ומנומקים (ולא פתגמים קצרים), והפניה היא בלשון נוכח ולא בלשון נסתר (בדומה לקובץ הראשון). הקובץ מתאפיין בחזרה על המילה "אל" המבטאת אזהרה או ציווי. לשון הכתובים נותנת תחושה שמדובר באיסורים, שיש להם תוקף הלכתי מחייב. אולם, מעיון בפסוקים ניתן להבין שמדובר על הדרכות כדאיות (חכמת חיים) או הדרכות מוסריות ראויות שהן לפני משורת הדין ולא דווקא מצוות.

- "דברי החכמים" המובאים בפרקים כ"ב-כ"ד עוסקים בנושאים רבים ומגוונים (שרובם כבר הופיעו בקבצים הקודמים), וניתן לחלקם לכמה קטגוריות עיקריות:
- א. אזהרות בנושאים חברתיים
 - ב. אזהרות מפני הוללות, שכרות וזנות
 - ג. דברים בשבח החכמה והמוסר
 - ד. אזהרה מעצלות

לימוד מעמיק

הדרכת הורים בשיטת משלי

חלק א - ההקשבה להורים ולדברי מוסר

בקובץ השלישי, כמו בכל ספר משלי, חוזרת ההדרכה לשמוע בקול ההורים והחכמים, ולהקשיב לתוכחות ולדברי מוסר, כבסיס לקניית החכמה ולבניית דרך טובה בחיים. בכך פותח הקובץ השלישי: **הט אָזְנְךָ וּשְׁמַע דְּבַרֵי חֲכָמִים וְלִבְךָ תִּשְׁמָע לְדַעְתִּי: כִּי נָעִים כִּי תִשְׁמָרְם בְּבִטְנְךָ יִכְנֹו יַחְדָּו עַל שְׁפָתֶיךָ (כ"ב, יז-יח),** ובהמשך: **הַבִּיָּאָה לְמוֹסֵר לִבְךָ וְאִזְנְךָ לְאִמְרֵי דַעַת (כ"ג, יב):** שְׁמַע לְאָבִיךָ זֶה יִלְדֶּךָ וְאֵל תִּבּוּז כִּי זָקְנָה אִמְךָ: אָמַת קָנָה וְאֵל תִּמְכֹּר חֲכָמָה וּמוֹסֵר וּבִינָה (כ"ג, כב-כג).

הדרכה כזו הופיעה כבר בפתיחה לספר משלי: **לְדַעַת חֲכָמָה וּמוֹסֵר לְהַבִּין אִמְרֵי בִינָה: לְקַחַת מוֹסֵר הַשְּׂגָל צְדָק וּמִשְׁפָּט וּמִיִּשְׂרָיִם... שְׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֵל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמְךָ (א', ב-ח).**

ספר משלי לא רק מבקש מהבן לשמוע בקול הוריו אלא גם מתאר את התוצאה: **בְּנֵי אִם חָכְם לִבְךָ יִשְׁמַח לְבִי גַם אָנִי: וְתִעְלֶזְנָה כְּלִיזְמֵי בְּדַבֵּר שְׁפָתֶיךָ מִיִּשְׂרָיִם (כ"ג, טו-טז):** גִּיל יִגִּיל אָבִי צְדִיק וְיִוֹלַד חָכְם יִשְׁמַח בּוֹ: יִשְׁמַח אָבִיךָ וְאִמְךָ וְתִגַּל יוֹלְדֶתְךָ (כ"ג, כד-כה) - כאשר הבן שומע בקול הוריו, לומד חכמה ומתנהג בדרך הטוב והישר, הוא מביא שמחה להוריו וניתן לראות בכך גם הדרכה להורים: לשמוח בילדיהם ובתוצאות הטובות של חינוכם.

במקביל להדרכה זו, הפונה אל הילד/התלמיד, מדריך ספר משלי גם את ההורים (והמורים), להשקיע בחינוך ילדיהם: **תִּנְחַךְ לְנַעַר עַל פִּי דְרָבּוֹ גַם כִּי יִזְקֵן לֹא יִסּוֹר מִמֶּנָּה (כ"ב, ו).** ספר משלי רואה את התוכחה והמוסר כדרך הכרחית לחינוך הילדים: **אֵל תִּמְנַע מִנַּעַר מוֹסֵר כִּי תִכְנֹו בְּשִׁבְטֵי לֹא יָמוּת: אֲתָה בְּשִׁבְטֵי תִכְנֹו וְנִפְשׁוּ מִשְׂאוֹל תִּצְיָל (כ"ג, יג-יד).** אותו רעיון הופיע בקובץ השני של ספר משלי, בפסוק המוכר: **חֹשֶׁךְ שִׁבְטוֹ שׁוֹנֵא בְּנֹו וְאֵהָבוּ שְׁחָרוּ מוֹסֵר (י"ג, כד).**

שאלה לדין:

מהי כוונתו של הפסוק "חנוך לנער על פי דרכו"? שמעו את **דברי הרב דוד מנחם**, קראו את דברי הפרשנים הבאים, וחשבו: איזה פרוש הכי מתאים לפשט הפסוק בספר משלי? ואיזה פרוש הכי מתאים להשקפתכם החינוכית?

מלבי"ם למשלי כ"ב, ו:

חנוך לנער על פי דרכו, מצוה ב' דברים: א] שיחנכו את הנער, והוא שירגילונו מנעוריו אל השלמות, אם בדעות, אם במעשים ובמדות, כי ההרגל שיורגל בנעוריו, יעשו בו חקוי עצום ורושם שמור בנפש לא יסור גם לעת זקנה, לא כן החינוך שיתחנך בגדלותו אין החקוי קבוע בנפש, וימוש ממנו לעת זקנתו. ב] מצוה שיהיה החינוך ע"פ דרכו כי כל אדם מסוגל מטבעו לענין אחר, בין בדעות יש שמוחם חד. ויש ששכלם ישר בלתי מחודד, וצריך ללמדם כפי ההכנה שנמצא בו, ובין במעשים, יש שמוכן לאומנות מיוחד, ולמדה מיוחדת, ויקבל אותה בקל, וזה יוכר בהנער לפי התשוקה, ולפי מה שמשתדל בעצמו

באיזה דבר מיוחד, צריך לחנכו לפי דרכו ולפי הרושמים שיש בו אל מה שהוא מוכן אליה, שאז לא יסור ממנה גם כי יזקין, לא כן אם יחנכהו אל מה שהוא זולת טבעו.

רש"ר הירש, קטעים מהמאמר "חנוך לנער על פי דרכו", מתוך הספר "יסודות החינוך":

כאן נמצאת לפנינו חכמת החינוך היהודית... אפילו מי שקורא את הפסוק באופן שטחי מבין מיד את ערכו הרב של הכלל הזה בחינוך: חנוך את בנך על פי הדרך שעליו ללכת בו במשך כל ימי חייו, זכור בחינוך בנך תמיד את עתידו... שימוש בכלל הזה של החינוך יכול לשפר הרבה דברים בטיפולם ובחינוכם הגופני הרוחני והמוסרי של ילדינו.

דוגמא בולטת תוכיח על החשיבות של חכמת חינוך זו: מי לא יכיר הרבה משפחות עשירות ביותר אשר עושרן ואמידותן לא המשיכו להתקיים אחרי מותם של ראשי משפחות אלו... ההורים לא ידעו את השימוש המעשי בכלל החינוך שלנו: הם היו בעלי מאות ואלפים, ורמת חייהם הלמה הון זה... סגנון חיים זה נהפך להרגל לילדיהם, ועל כן אין הילדים יודעים לוותר על הנאותיהם המיותרות... הפסוק שלנו מלמד את ההורים העשירים לכוון את סגנון החיים בביתם בהתאם למצבם הכלכלי הצנוע של הבנים בעתיד...

יש לחנוך ילד באופן כזה שגם העולם הגדול לא יהיה לו דבר חדש לגמרי ולא ירגיש בהכנסו לתוכו בגרויים חדשים שלא חונך להתגבר עליהם... אם נרצה שילדינו יהיו חסונים נגד רוחות וסערות עלינו להרגיל אותם בעודם בגיל הרך לצאת החוצה ולהתהלך ברחובות למרות הרוחות העזות ולתת להם להתחסן נגד סערות וגשמי זעף. זהו כלל בתורת בריאות הגוף, ולכלל זה יש תוקף יתר בשטח הרוח והמוסר.

שאלה למחשבה:

בנוסף להדרכה "חנוך לנער על פי דרכו", מציב ספר משלי את התוכחה והמוסר כהכרחיות בחינוך הילדים, ואף מצהיר שהכאת ילדים היא חלק מהתוכחה הנדרשת לחינוכם. חוו דעתכם על תפיסה זו, ונסו לחשוב באיזה אופן היא רלוונטית לימינו, כאשר אמצעי ענישה חמורים נחשבים כדבר שלילי? מהי דרך החינוך האלטרנטיבית?

כבסיס לדיון מומלץ לשמוע את דברי [הרב ד"ר בני לאו](#) ולקרוא [פוסט מאת הרב ד"ר יואל בן נון](#).

אם כן, ספר משלי מדריך את ההורים להשקיע בחינוך ילדיהם, ומבהיר שהתוכחה והמוסר הכרחיות לחינוך הילדים. אולם, נראה שלא די בכך. ספר משלי מכיר בכך **ההשפעה החברתית** על האדם, וממליץ ליצור סביבה חברתית טובה, אשר מושכת את האדם לכיוון החכמה והטוב. בקובץ "דברי החכמים" הפסוקים חוזרים שלוש פעמים על ההדרכה שלא לקנא ברשעים ובחוטאים: **אַל תִּתְחַר בְּמַרְעִים אֶל תִּקְנָא בְּרָשָׁעִים (כ"ד, יט)**. אדם המקנא בהצלחת הרשעים ומנסה להתחרות בהם, עלול ללכת בדרכם מתוך רצון להצליח. בא ספר משלי ומחזק את האדם להמשיך ללכת בדרכו הישרה גם כאשר מסביב אנשים נוהגים אחרת. על מנת שיצליח בכך, ממליץ ספר משלי להתחבר לאנשים טובים, ובכך ליצור סביבה תומכת המחזקת את ההליכה בדרך הטוב: **הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יִחְכַּם וְיִדְעָה כְּסִילִים יִדְוֶה (י"ג, כ)**. (בנושא זה, שמעו את [הרב דוד מנחם](#)).

זוית אישית:

ספר משלי מונה גורמים שונים המשפיעים על בניית האישיות של האדם. נסו להבחין - מהם הגורמים שהשפיעו עליכם (או עדיין משפיעים) בבניית האישיות שלכם:

- חשבו על דרך חיים או ערכים שלמדתם מהוריהם ולעומת זאת על תובנה משמעותית שהגעתם אליה בכחות עצמכם.
- חשבו על עצמכם בתור הורים או מחנכים - אילו ערכים אתם מנסים להנחיל לילדיכם/תלמידיכם, ומה המקום של התוכחה והמוסר בחינוך לדעתכם?
- חשבו על סיטואציות בחייכם בהן אווירה חברתית השפיעה על בחירה משמעותית שלכם. האם ההשפעה היתה חיובית או שלילית לדעתכם?
- האם לדעתכם צריך לגדל ילדים ב"חברה טובה", ולחנך אותם להיות חלק מהחברה, או להפך - לחנך לחשיבה עצמאית שתאפשר להם לבחור לעתים בדרך שונה מהחברה? מהם היתרונות והחסרונות של כל אחת מדרכי החינוך הללו?

לסיכום:

ספר משלי מכוון את הילדים לשמוע בקול הוריהם, ולא פחות מכך מכוון את ההורים להשקיע בחינוך ילדיהם. אמנם ספר משלי משבח את החכמה, אך מבהיר לאורך כל הדרך שהאדם איננו יכול להגיע לחכמה בכחות עצמו, אלא הוא צריך סביבה תומכת, מדריכה ומכוונת, כדי שלא ימשך אחר פיתויים שונים.

חלק ב - אזהרה משכרות

אחד הפיתויים החזקים, המטים את האדם מדרך הטוב, הוא השכרות, והוא נדון בהרחבה בפרק כ"ג:
שָׁמַע אֲתָהּ בְּנֵי וְחָכְסָהּ וְאִשָּׁר בְּדַרְךְ לַבָּיִת: אֵל תְּהִי בְּסִבְאֵי יַיִן בְּזֹלְלֵי בְּשָׂר לְמוֹ: כִּי סִבְאָ וְזֹלְלָ יוֹרֵשׁ וְקָרְעִים תִּלְבָּיֵשׁ נֹמְהָ: לְמִי אִוִּי לְמִי אָבִוִי לְמִי מְדִינִים לְמִי שִׁיחַ לְמִי פְּצָעִים חָנָס לְמִי חִבְלֹת עֵינַיִם: לְמִי אֲחָרִים עַל הָיִן לְבָאִים לְחַקֵּר מִמֶּסֶךְ: אֵל תֵּרָא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם כִּי יִתֵּן בְּכֹס עֵינָו יִתְהַלֵּךְ בְּמִישָׁרִים: אַחֲרֵיתוֹ בְּנַחֵשׁ יִשְׁךְ וּכְצַפְעֵנִי יִפְרֵשׁ: עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת וְלִבְךָ יִדְבֵּר תִּהְפְּכֹת: וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֵב יָם וְכְשֹׁכֵב בְּרֹאשׁ חִבְלָ: הַכּוֹנֵי בַל חֲלִיתִי הִלְמוּנִי בַל יִדְעֵתִי מִתִּי אֶקְיִץ אֶסְיִף אֶבְקָשְׁנוּ עוֹד (כ"ג, יט-לה).

שאלה לעיון:

הפסוקים מיטיבים לתאר בצורה שירית את כל התופעות הבעייתיות הכרוכות בשכרות. עיינו בפסוקים וציינו את הנקודות העולות מהם.

שיר:

הצעה: להעשרת הדיון בנושא השכרות ניתן לקרוא (או לשמוע) את השיר "[זויסקי](#)" מאת דורון טלמון, המתאר את התחושות והתוצאות של התמכרות לאלכוהול.

התרששות: כִּי סִבְאָ וְזֹלְלָ יוֹרֵשׁ - השתיה גורמת לעניות מכיוון שהשתיה מפריעה לאדם לנהל סדר יום תקין ולמלא את התחייבויותיו, וכך הוא מאבד את פרנסתו.

מריבות ופציעות: לְמִי אִוִּי לְמִי אָבִוִי לְמִי מְדִינִים לְמִי שִׁיחַ לְמִי פְּצָעִים חָנָס - בהשעת השכרות פורצות מריבות וקטטות שלעיתים מגיעות עד כדי פציעות ושפיכות דמים.

חוסר שיקול דעת (במעשה ובדיבור): עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת וְלִבְךָ יִדְבֵּר תִּהְפְּכֹת - השכרות פוגעת בשיקול הדעת ובהשפעתה האדם עלול לעשות מעשים שאינם ראויים והוא עשוי להתחרט עליהם לכשיתפקח.

הרגשה רעה - סחרחורת, כאב ראש: וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֵב יָם וְכְשֹׁכֵב בְּרֹאשׁ חִבְלָ: הַכּוֹנֵי בַל חֲלִיתִי הִלְמוּנִי בַל יִדְעֵתִי.

התמכרות: מִתִּי אֶקְיִץ אֶסְיִף אֶבְקָשְׁנוּ עוֹד - ההתמכרות היא הבעיה הקשה ביותר בשכרות, מאחר והיא גורמת לאדם לחזור לכך שוב ושוב, על אף שזה פוגע בו. ([להרחבה ניתן לקרא במאמר מתוך האתר הישראלי להתמכרויות](#)).

כחלק מהחינוך, ספר משלי עוסק גם בנושאים קשים, וניתן לראות בכך הדרכה לא רק לנערים אלא גם להורים - עליהם להיות מודעים לתופעות בעייתיות (כגון שכרות) לדבר עליהם בפתיחות עם ילדיהם, להבהיר להם מה התוצאות ולהזהיר אותם.

חלק ג - זהירות חברתית

כחלק מהדיון על החברה המיטיבה עם האדם, המשלים מזהירים משני מצבים חברתיים שכיחים: פגיעה בחלשים והתקרבות לבעלי כח/מעמד גבוה. ישנה נטייה להתקרב לאנשים בעלי השפעה ומעמד מתוך מחשבה שההתקרבות תשפר את מצבו של האדם הפשוט ה"מקורב". הצד השני של תופעה זו היא ניצול ופגיעה באנשים חלשים בחברה. כיצד מתמודד ספר משלי עם תופעה זו?

א. אזהרה מפני פגיעה בחלשים

אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער: כי ה' יריב ריבם וקבע את קבועיהם נפש (כ"ב, כב-כג); אל תסג גבול עולם ובשדי יתומים אל תבא: כי גאלם חזק הוא יריב את ריבם אתך (כ"ג, ו-יא).

התחושה שהחלשים בחברה אינם מוגנים, מאפשרת לכאורה לפגוע בהם בלי להנזק. בא ספר משלי והופך את התמונה: הוא מדריך את האדם שלא לפגוע בחלשים, אך הוא איננו מציג זאת כערך, אלא כדבר שאיננו כדאי: הפגיעה בחלשים איננה משתלמת מפני שיש להם הגנה יותר חזקה מההגנה של אנשים רגילים: הגנה אלקית. רעיון זה מופיע כבר בתורה: וגר לא תונה ולא תלחצנו... כל אלמנה ויתום לא תענון: אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו: וחרה אפי וחרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימוז עליו נשך... והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני (שמות כ"ב, כ-כד).

ב. אזהרה מפני התקרבות לאנשים בעלי כח

ישנה נטייה לחשוב שהתקרבות לאנשים בעלי כח עשויה לקדם את האדם ולתת לו מעמד גבוה ובטחון. בא ספר משלי והופך את הקערה על פיה, ומזהיר את האדם מפני הנסיונות הללו: כי תשב לחוס את מושל בין תבין את אשר לפניך: ושמת שבין בלעך אם בעל נפש אתה: אל תתאו למטעמותיו והוא לחם כזבים (כ"ג, א-ג) - כשאדם מתקרב לאדם בעל כח, עליו להזהר במילותיו (לשים סכין בפיו), ולהזהר מקבלת טובות הנאה, העלולות להכשילו. באותה מידה, על האדם להזהר מהתקרבות לאנשים עשירים שהם קמצנים: אל תלחם את לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו: כי כמו שער בנפשו כן הוא אכל ושתה יאמר לך ולבו כל עמך: פתך אכלת תקיאנה ושחת דבריך הנעימים (כ"ג, ו-ח).

הסביבה החברתית הטובה אליה מכוון ספר משלי היא לא חברת אנשים הדואגים לאינטרסים של עצמם ומתוך כך עלולים לפגוע בחלשים ואף בכל אדם המנסה להתקרב אליהם, אלא חברה המתנהלת בדרך היושר והצדק.

סיכום:

ספר משלי אמנם משבח את החכמה, אך מבהיר לאורך כל הדרך שהאדם איננו יכול להגיע לחכמה בכחות עצמו, אלא הוא צריך סביבה תומכת, מדריכה ומכוונת. הבסיס ההכרחי הוא ההורים, אשר אמורים להדריך את האדם ולחנכו מגיל צעיר; להקנות לו עולם ערכים יציב וברור; להוכיחו בעת הצורך, ולבסוף - לשמוח איתו ולשבחו כשהוא הולך בדרך הטוב. על ההורים מוטלת החובה להיות מודעים לתופעות חברתיות בעייתיות, לדבר על כך עם ילדיהם ולכוונם להתמודדות נכונה. בנוסף לכך, יש צורך במורי-הוראה שילמדו חכמה וערכים. אולם, לא די בכך. ספר משלי מודע לכך של"חברת השווים" ישנה השפעה רבה על האדם, ומבהיר שצריך ליצור סביבה חברתית חיובית, על מנת שההתמודדות תהיה אפשרית והאדם יצליח ללכת בדרך הטוב ולהתמיד בה.

להרחבה

[מתן על הפרק - דפי לימוד לפרקים כ"ב-כ"ד](#)

